УДК: 329.71
DOI 10.33514/1694-7851-2024-473-479

Курбанова Н.У.
тарых илимдеринин доктору, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.
Нишанов Н.
магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

КЫРГЫЗСТАНДЫН МЕКТЕПТЕРИНДЕ "ДИНДЕРДИН ӨНҮГҮҮ ТАРЫХЫ" ПРЕДМЕТИН КИРГИЗҮҮ – АДЕП-АХЛАКТЫК КООПСУЗДУКТУ КАМСЫЗДООНУН МЕХАНИЗМДЕРИНИН БИРИ КАТАРЫ

Аннотация: Диндерди изилдөө дүйнөлүк жана ата мекендик маданияттын жетишкендиктерин өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт, искусство жана адабият чыгармаларын, каада-салттарын, үрп-адаттарын, мыйзамдарын жана ата-бабаларыбыздын жана башка элдердин ой жүгүртүүсүн түшүнүүгө жардам берет. Кыргызстанда 2000-жылдардын башында коомдо динге байланыштуу көйгөйлөр пайда болгон. Кыргызстандын коомчулугу, анын ичинде эксперттер, окумуштуулар, диний уюмдардын өкүлдөрү, дин маселелери менен алектенген мамлекеттик кызматкерлер жаштарды диний агартуунун зарылдыгы жөнүндө маселени көтөрүшкөн. Билим берүү министрлигинин, КР Президентине караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы кыргыз билим берүү академиясынын колдоосу астында автордук жамаат да чогулган. Анын чечиминин негизинде «Дин таануу" сабагын мектеп программасына киргизүү иш чаралары башталган, жалпы билим берүүчү мектептерге киргизилген жана апробациядан өткөн. Автордун пикири боюнча учурда "Диндердин өнүгүү тарыхы" предметинин киргизилиши коомго, жаштардын диндин маанисин туура тушунушуно, толентраттуулукка үндөйт. Аталган предметтин орто мектептерде окутулуусу бул билим беруу тутумундагы актуалдуу кадамдарынын бири деген пикирди автор чагылдырат.

Негизги сөздөр: коом, мамлекет, дин, маданият, илим, билим беруу, улут, тарых, уюм.

Курбанова Н.У.
доктор исторических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек
Нишанов Н.
магистрант
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

ВВЕДЕНИЕ ПРЕДМЕТА «ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ РЕЛИГИЙ»

В ШКОЛАХ КЫРГЫЗСТАНА – ОДИН ИЗ МЕХАНИЗМОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДУХОВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация: Изучение религий способствует овладению достижениями мировой и отечественной культуры, помогает понять произведения искусства и литературы, традиции, обычаи, законы и мышление наших предков и других народов. В начале 2000-х годов в обществе Кыргызстана появились проблемы, связанные с религией. Кыргызская общественность, в том числе эксперты, ученые, представители религиозных организаций, государственные чиновники, занимающиеся религиозными вопросами, подняли вопрос о необходимости религиозного образования молодежи. Авторское сообщество также собралось при поддержке Министерства образования, Государственной комиссии по делам религий при Президенте Кыргызской академии образования. По его решению были приняты меры по внедрению предмета «Религиоведение» в школьную программу, он был введен в общеобразовательные школы и утвержден. По мнению автора, введение предмета «История развития религий» будет способствовать формированию в обществе правильного понимания смысла религии и толерантности среди молодежи. Автор высказывает мнение, что преподавание данного предмета в общеобразовательной школе является одним из наиболее актуальных этапов образовательной системы.

Ключевые слова: общество, государство, религия, культура, наука, образование, нация, история, организация.

Kurbanova N.U.
Doctor of History, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.
Nishanov N.
Master's student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

INTRODUCTION OF THE SUBJECT “HISTORY OF RELIGIONS” IN SCHOOLS OF KYRGYZSTAN IS ONE OF THE MECHANISMS FOR ENSURING SPIRITUAL SECURITY

Annotation: The study of religion contributes to mastering the achievements of world and national culture, helps to understand works of art and literature, traditions, customs, laws and thinking of our ancestors and other nations. In the early 2000s, problems related to religion appeared in society in Kyrgyzstan. The Kyrgyz public, including experts, scholars, representatives of religious organizations, state officials dealing with religious issues, raised the question of the necessity of religious education for youth. The author's community also gathered with the support of the Ministry of Education, the State Commission for Religious Affairs under the President of the Kyrgyz Academy of Education. According to his decision, measures were taken to introduce the subject "Religious Studies" into the school curriculum, ten years were introduced in general education schools and approved. According to the author, the introduction of the subject "History of the development of religions" will contribute to the formation of a correct understanding of the meaning of religion and tolerance among the youth in society. The author expresses the opinion that

the teaching of this subject in a general school is one of the most relevant stages of the educational system.

Keywords: society, state, religion, culture, science, education, nation, history, organization.KSU named after I. Arabaeva, graduate student IISPO

Кыргыз Республикасы дүйнөдөгү светтик мамлекеттердин катарына кирет. Муну Кыргыз Республикасынын Конституциясынын Биринчи беренелеринде жазылган "Кыргызстан – светтик өлкө" деген сүйлөмдөр тастыктап турат. Светтик: "жарык – бул өнүгүүнүн цивилизациялуу жолу, гүлдөп-өнүгүүгө үмүт жана дүйнөлүк коомчулук тарабынан таанылуу. Светтик көз караштан баш тарта албайсыз, өз өлкөңүздүн мыйзамдарын, анын башкаруу формасын жана белгиленген эрежелерди сыйлашыңыз керек. Бул Исламдан баш тартууну талап кылбайт. Светтик мамлекет болгон учурда, светтик мамлекет тарабынан бир дагы дин же диний доктрина четке кагылбайт. Тескерисинче, светтик мамлекет өз жарандарынын ар биринин кызыкчылыгын коргоп, алардын гүлдөп-өсүшүнө шарт түзүшү керек. Ошол эле кезде светтик мамлекет катары мектептерде "Диндердин өнүгүү тарыхы" предмети окутулат. Динди мамлекет менен ашыкча аралаштыргысы келбеген көптөгөн себептер бар. Мындан тышкары, Конституция "Кыргыз Республикасында бир дагы дин мамлекеттик же милдеттүү дин катары кабыл алынышы мүмкүн эмес"деген бир катар беренелерге так негизделген [1, 45-б.]

Дүйнө кичинекей болуп калган, ар кандай маданияттагы, диндеги жана улуттагы адамдарды жолуктурган глобалдык тынчтыктын, коммуникациянын өсүшүнүн шартында жашап жаткан азыркы жаштарга кандайдыр бир жол менен диалог түзүү үчүн алардын руханий салттары жөнүндө негизги түшүнүктөргө ээ болуу зарыл.

Дин адамдардын руханий кызыкчылыктарын, баалуулуктар системасын, адеп-ахлакты, жакшылык менен жамандыктын идеяларын калыптандырары жалпыга маалым. Ал жашоонун маңызын издегендерге, дүйнө таанымды аң-сезимдүү тандоого, коомдун адеп-ахлактык негиздерин бекемдөөгө жардам берет.

Адамзат тарыхынын феномени болгондуктан, ал адамды байыркы доорлордон бери коштоп жүрөт, ар кандай доорлордо анын коомдогу орду жана ролу өзгөрүп турат. Азыркы дүйнөнүн гуманисттик баалуулуктарын ырастоо, ар кандай дүйнө таанымдардын өкүлдөрүнүн макулдугун камсыз кылуу үчүн анын мааниси зор.

Албетте, руханий өкүлчүлүктөр, чындыгында, маданияттарды жаратат. Дин аркылуу адам дүйнөнү таанып, андагы өз ордун билип, адам түшүнбөгөн нерсени түшүндүрүүгө аракет кылды: өлүм коркунучун жеңүү жана өмүрдү узартуу каалоосу, рухтун өлбөстүгүнө болгон ишенимди жаратат.

Диндерди изилдөө дүйнөлүк жана ата мекендик маданияттын жетишкендиктерин өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт, искусство жана адабият чыгармаларын, каада-салттарын, үрп-адаттарын, мыйзамдарын жана ата-бабаларыбыздын жана башка элдердин ой жүгүртүүсүн түшүнүүгө жардам берет.

Миңдеген жылдар бою диндер тарабынан иштелип чыккан көптөгөн идеялар цивилизацияны сактоонун, ырайымсыздыкты жана зомбулукту жеңүүнүн жолдорун издөө багыттарын көрсөтүп турат, алар экологиялык кризисти жеңүүгө, жаратылышка жаңы, аяр мамиле жасоого мүмкүндүк берет, ошондой эле инсандын адеп-ахлактык жактан кайра жаралуусуна өбөлгө түзөт. Бүгүнкү күндө ар бир адамдын жашоосу жана ийгиликтүү кесиптик иши үчүн аны курчап турган дүйнөнү, анын баалуулуктарынын структурасын

түшүнүү өзгөчө маанилүү, анын негизин дин түзөт. Акыры, динди изилдөө ар бир билимдүү адам үчүн, кошуналарын түшүнүү үчүн гана керек [2, 15-б.]

Бүгүнкү күндө жети миллионго жакын калкы бар, 80ден ашык этносту түзгөн чакан Кыргызстанда дин кыргыз коомунун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Анда 3854 диний уюм, ар кандай багыттар иштейт. Маданият тарыхында өз ордун гана ээлебестен, динге ишенгендердин сезимдерин, ойлорун жана иш-аракеттерин дайыма коштоп жүрөт. Дин бул адамдын жашоосунда өтө маанилүү ролду ойногон руханий маданияттын тармагы.

Кыргызстанда 2000-жылдардын башында коомдо динге байланыштуу көйгөйлөр пайда болгондо (мектептерде кыздардын хиджаб кийүүсү, окуучулардын жума намазга баруусу, сабак учурунда сөөк коюуга байланышкан көйгөйлөр ж.б.) республиканын коомчулугу, анын ичинде эксперттер, окумуштуулар, диний уюмдардын өкүлдөрү, дин маселелери менен алектенген мамлекеттик кызматкерлер жаштарды диний агартуунун зарылдыгы жөнүндө маселени көтөрүшкөн.

Натыйжада Кыргыз Республикасында дин аралашпастык, абийир жана дин тутуу эркиндиги принцибин камсыз кылуу механизмдерин өркүндөтүү, мамлекеттик-конфессиялык кызматташтыкты өнүктүрүү жана диний бирикмелердин ишин жөнгө салуу боюнча ченемдик-укуктук документтер иштелип чыккан. Диний жана дин таануу билим берүү системасын өркүндөтүү, диний чөйрөдөгү маалыматтык-агартуу саясаты, ошондой эле диний негиздеги чыр-чатактардын алдын алуу артыкчылыктуу багыттары болуп саналган [3, 87-б.]

2016-2017-окуу жылында гана диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясаттын Концепциясын ишке ашыруу боюнча бекитилген Иш-аракеттер планына ылайык "диний маданияттын тарыхы" предметин 10 мектепте, ал эми азыркы 2017-2018 – окуу жылында республиканын 56 мектебинде пилоттоо башталган. Мында бул предметти башка өлкөлөрдө окутуу тажрыйбасы эске алынды. Мисалы, 90-жылы Россияда. региондордун негизги калкына (православие, ислам, буддизм, иудаизм) айрым диндер ата-энесинин тандоосу боюнча окутула баштады, андан кийин дүйнөлүк диндердин тарыхын үйрөтө баштады, натыйжада бүгүнкү күндө бул "руханий-адеп-ахлактык маданияттын жана светтик этиканын негиздери". 9-класстын окуучуларынын ашыкча жүктөмүн эске алып, 8-класска киргизүү чечими кабыл алынды. Алгач аны тарыхый дисциплиналардын чегинде жүргүзүү пландаштырылган. Кийинчерээк ал тарыхый дисциплиналардын арасында жоголуп кетпеши үчүн, аны өзүнчө предмет катары киргизүү чечимин кабыл алышты, ага балдарды руханий-адеп-ахлактык тарбиялоо, азыркы коомдун диний маданияттарына сый мамиле кылуу көндүмдөрүн калыптандыруу, жарандык жетилгендик сезимин тарбиялоо, диний радикализм идеологияларынын жана экстремизм менен терроризмдин глобалдуу көрүнүштөрүнүн коркунучтуулугун түшүнүү жагынан Чоң үмүттөр артылды.

Окуу китебин жазуу ишинде 2011-жылдан бери Кыргызстанда көптөгөн долбоорлорду гранттык негизде ишке ашырып келе жаткан Анна Хазген баштаган норвегиялык "тынчтык жана адам укуктары үчүн Осло борборунун" кызматкерлери чоң жардам көрсөтүштү. Алар өткөн жылы республиканын 10 мектебинин мугалимдерин пилоттоо боюнча тренингдерди, ошондой эле окуу китептеринин биринчи вариантын басып чыгарууну колдошкон. Бул жылы алар ЕККУнун республикадагы 56 мектептин мугалимдери үчүн тренингдерди колдоо жөнүндө макулдашышты. Мындан тышкары, Норвегия Европадагы дин эркиндигинин үлгүлүү эталону болуп саналат, алар бай оң тажрыйбага ээ.

Норвегиядан дин таануу мугалимдери 2017-жылы Бишкекке келип, тажрыйба, окуу жана маалыматтык материалдар менен бөлүшүп, республиканын пилоттук мектептеринин мугалимдери үчүн тренингдерди өткөрүштү, ошону менен Кыргызстанга жаңы предметти иштеп чыгууда чоң жардам көрсөтүштү [4, 69-б.]

Белгилүү болгондой, ар кандай жаңы мектеп предметин киргизүү үчүн окуу-методикалык камсыздоо зарыл. Билим берүү министрлигинин, КР Президентине караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын, кыргыз билим берүү академиясынын колдоосу астында автордук жамаат чогулду. Диний чөйрөнү өркүндөтүү жана коомдо диний билимдерди жайылтуу идеясына берилип кеткен дин маселелери менен алектенген көптөгөн адистер кирген. Жумушчу топту М Иманкулов-Республикадагы белгилүү тарыхчы-методист, тарых илимдеринин кандидаты, доцент, Кыргызстандын тарыхы боюнча окуу китептердин автору.илимий жана методикалык иштерде чоң стажы бар жана учурда Кыргыз билим берүү академиясында бөлүм башчысы жетектеген.

"Диний маданияттын тарыхы" окуу китеби өз жолун оңой-олтоң кыйнаган жок, диний уюмдардан, эксперттерден, "Ыйман" фондунан, мусулман коомчулугунун айрым өкүлдөрүнөн, чет элдик дин таануучулардан абдан көп пикирлер келип түштү, жылуу колдоочулардан, кемсинткендерге чейин пикирлер абдан ар түрдүү болду. Ислам диниятчыларынын өкүлдөрү мектеп окуучуларына Исламды гана үйрөнүү каалоосун билдирип, Кыргызстандагы динге ишенгендердин 80 пайыздан ашыгын мусулман коомчулугунун өкүлдөрү деп негиздешкен. Рецензенттердин көз караштары бири-бирине өтө карама-каршы келген [5, 39-б.]

Ошол эле учурда билим берүү жана илим министрлигинин дарегине исламдашуунун, арабдашуунун, Пакистандык кийим кийген мусулмандардын сырткы келбетинин өзгөргөндүгүнө, диний негиздеги чыр-чатактарга, коомду бөлүп-жарууга жана диндин негизинде пайда болгон ар кандай маселелерге наараз болгон белгилүү окумуштуулардан, академиктерден каттар келип түштү. Ошентип, бир тарап мамлекетти, улуттук маданиятты, каада-салтты светтик сактоону талап кылса, экинчи тарап өлкө калкынын негизги дини катары Исламды гана изилдөөнү талап кылган. Теманын айланасындагы курч талкуу Кыргызстан коомунун идеологиялык жана дүйнө таанымына каршы полярдуулугун жана артыкчылыктарын көрсөттү [6, 27-б.]

2017-жылдын февралында өткөрүлгөн семинарда пилоттук окууга катышкан мугалимдер окуу китебинин татаалдыгын жана академиялык деңгээлин, илимий тилде жазылганын жана жаңы терминология жана түшүнүктөр менен каныккандыгын белгилешти. Чынында, абдан кыска мөөнөттөр болгон, окуу китеби бир нече ай бою түзмө-түз жазылган, бирок табигый түрдө редакцияланган жана өзгөртүлгөн. Пилоттук мониторинг жүргүзүлгөндөн кийин аны тажрыйбалуу методист, тактап айтканда, Кыргызстандын тарыхы боюнча педагогикалык коомчулук талап кылган жакшы мектеп окуу китебин жазуу тажрыйбасы бар А.Доооталиев тарабынан толуктап иштеп чыгуу чечими кабыл алынды. Натыйжада окуу китеби толукталып иштелип чыгып, жөнөкөйлөштүрүлүп, мугалимдер үчүн окуу-методикалык колдонмо жазылып, ошондой эле темалар боюнча электрондук маалыматтык материалдар даярдалган.

2017 – жылдын августунда ЕККУнун финансылык колдоосу менен болгону үч эки күндүк тренинг өткөрүлдү: 17-18-августта-Бишкек шаарынын жана Чүй облусунун мугалимдери үчүн. 21-22-август күндөрү-Бишкек шаарындагы Нарын, Талас, Ысык-Көл

облустарынын мугалимдери үчүн. 24-25-август күндөрү-Ош шаарындагы Жалал-Абад, Ош жана Баткен облустарынын пилоттук мектептеринин мугалимдери үчүн өткөрүлгөн.

Бул тренингдер мектеп мугалимдери үчүн гана пайдалуу болгон жок, алар дин маселелерине байланыштуу көптөгөн көйгөйлөрдү айтып беришти. Мугалимдер менен мектеп администрациясынын окуучулар жана алардын ата-энелери менен окуучу кыздардын хиджаб кийүүсү боюнча чыр-чатактарынын мисалдары көп айтылган. Жаңы жыл, 8-март сыяктуу мектептеги иш-чараларды өткөрүүгө карата айрым фанатик ата-энелердин нааразычылыгынын өсүү тенденциясы байкалды. кыздар менен балдардын иш-чараларында чогуу ойноого тыюу салынды, аларга бийлөөгө, шариятта ырдоого тыюу салынды.

Диний билимдин жоктугу Жахабанын Күбөлөрүнүн адептери мектепке адеп-ахлак боюнча иш-чараларды өткөрүү үчүн чакырылган резонанстуу окуяга алып келди . Нарын облусунда дин кызматкери окуучу кыздардын хиджаб кийүүсүн жактап, үндөп, мугалимдер тарабынан сын-пикирлер болсо колдоо убада кылган. Жума намазга баруу боюнча окуучуларга болгон чексиз дооматтар бош убакыттын графигинде берүү жолун табууга алып келди. Мектеп мугалимдери үчүн эң оор суроолордун бири-жаңы конуштардагы сабатсыз, чыр-чатактуу ата-энелердин "оор контингенти" деп аталган, алардын бурмаланган ишенимдеринен башка эч нерсени түшүнгүсү келбеген балдары. Балдардын өз жанын кыюусу болгон жерде, педафилия фактылары, анын курмандыгы туугандарынын камкордугуна калтырылган мигранттардын балдары болуп саналат. Өспүрүмдөрдүн суицидине байланышкан соцтармактарда кеңири тараган "Көк кит" оюнунун идеялык негизи сатанизм философиясы болгон.

"Дин таануу" сабагын мектеп программасына киргизүү этабы бир нече жыл мурун башталган. Коргоо кеңешинин концепциясына ылайык, 2016-жылы он мектепте "диний маданияттын тарыхы" боюнча эксперименталдык окутуу башталган. 2018-жылы ал 56 мектепке киргизилген.

Бул тема жаңы окуу жылында 9-Класстарда окутулат. 7-8-класстардын окуучулары үчүн "диндердин өнүгүү тарыхы" билим берүү жана методологиялык комплекси акырындык менен иштелип чыгат жана ишке ашырылат. Бара-бара мектептин 7-9-класстарында" диний окуулар " деген предмет милдеттүү болуп калат.

8-июнь, 2022-жылы КР Президенти 2022-2023-окуу жылынан баштап өлкөнүн мектептерине "диндердин өнүгүү тарыхы" деген жаңы сабакты киргизүү жөнүндө Жарлыкка кол койгон, бирок Концепцияда диний маданияттын тарыхы жөнүндө сөз болуп жатат Илимий логикага ылайык, предметтин аталышы мазмунда ачылышы керек экендигине байланыштуу. "Диндердин өнүгүү тарыхы" предметинин мазмунун ачуу үчүн, ага байланыштуу тарыхый процесстер жөнүндө сөз кылуу керек, анткени ар бир дин өзү терең догматикалык жана консервативдүү мүнөзгө ээ болот. Анын ар кандай өзгөрүүсү же өнүгүү аракети миңдеген жылдар бою чексиз согуштарга жана чыр-чатактарга алып келген. Мисалы, исламда сунниттер менен шииттердин ортосундагы кылымдык кастык азыркы геосаясаттан көрүнүп турат. Бул башка диндерде да болгон, өзгөрүү аракети бөлүнүүгө алып келген жана миңдеген жылдар бою чексиз согуштар жана бири-биринин каргыштары менен коштолгон [7, 38-б.]

2022-2023-окуу жылында программа иштелип чыккан Республиканын мектептерине Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгынын өкүлдөрүнүн, анын ичинде авторлордун жамааты тарабынан жазылган диндердин өнүгүү тарыхы окуу китеби киргизилген. Окуу китебинин негизги мазмуну Ислам боюнча темалардан турган.

2023-2024-окуу жылында КМУнун авторлор жамааты тарабынан 7-8-класстар үчүн "диндердин өнүгүү тарыхы" аттуу жаңы окуу китеби иштелип чыкты. И.Арабаев жана Нарын мамлекеттик университеттеринин жетекчилери М. Иманкуловдун жетекчилиги астында жалпы билим берүүчү мектептерге киргизилген жана апробациядан өткөн. Бирок, пилоттоо процесси предметтин окуу-методикалык камсыздоосуз эле башталган.

“Диндердин өнүгүү тарыхы” предметинин азыркы коомго, жаштардын келечек турмушуна, мамлекеттин саламаттуулугуна коркунуч жаратып турган экстремизм же ар кандай жаңы кыймылдар, диний агымдар көбөйүп, жаштар ортосунда диндин маанисин туура эмес кабыл алган учурда, аталган предметтин орто мектептерде окутулуусу бул учурубуздун эң бир актуалдуу кадамдарынанан. **“**Диндердин өнүгүү тарыхы” предметинин негизги максаттарынын бири бири бул – окуучуларга дүйнөлүк жана улуттук диндердин пайда болуу, өнүгүү тарыхы, коомго тийгизген таасири жөнүндө маалымат жеткирип, ошол эле учурда конфессиялар аралык диолог куруу, туура адеп ахлак, ар кандай радикалдуу идиологияларга, диний кагылышууларга каршы окуучунун өзүнүн туура пикиринин болуусуна, жана башка баалуулуктарга тарбиялоо;

Эгерде өлкөбүздүн келечеги болгон жаштар аркандай диний уюмдар жана жаңы кыймылдар туурасында кенен маалыматтары жана туура көз караштары болсо демек мамлекетибиздин мындан ары да өнүп-өсүүсү үзгүлтүксүз экендиги дагы да ачыкталат. Себеби маалыматтын канчалык көп болгону туура кадам таштоонун ошончолук катасыз экенине түздөн түз таасир.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Ли Н.Л. Религия и государственная система образования // Религия и образование: – Бишкек: ОБСЕ, 2002. – С. 44-46.
2. Жайнаков Ж. Религиозный ренессансе в странах Центральной Азии. – Б., 2021. – 200с.
3. Барбашева М. Ислам как культурный феномен – М, – 2022. – 114с
4. Жоошев А. Религия как феномен культуры. – Алмата – 2019. – 157с.
5. Курбанова Н. Ислам в общественно-политической жизни Кыргызстана. – Б., 2009. – 214 с.
6. Иманбердиева Н.А. Духовно-нравственное воспитание молодежи средствами народной педагогики.-Б., //Вестник КГУ им. И. Арабаева, 2023, №4, – С.295-301
7. Абдрашева Б. Образование как фактор духовной безопасности. – Б.: 2020. – 210с.